

Roger Raveel: 'Even terugschouwen.'

Roger Raveel: 'Even terugschouwen.'
Publicatie ter gelegenheid van de
gelijknamige tentoonstelling in
Museum voor Moderne Kunst Arnhem
van 9 oktober 2011 - 8 januari 2012.

Coördinatie publicatie
en tentoonstelling

Ype Koopmans

Vormgeving

Erlend Schenk

Drukwerk

ÈposPress

© copyright 2011

**WBOOKS, Museum voor Moderne
Kunst Arnhem en de auteurs**

Het auteursrecht is geregeld met

© c/o Pictoright, Amstelveen.

ISBN 97890 891 03017

NUR 642

W BOOKS

Alle rechten voorbehouden. Niets uit
deze uitgave mag worden verveel-
voudigd, opgeslagen in een geauto-
matiseerd gegevensbestand of open-
baar gemaakt in enige vorm of op
enige wijze, het zij elektronisch, dan
wel mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op welke manier dan
ook zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever. /

No part of this publication may be
reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted, in any form or
by any means, electronic, mechanical,
photocopying, recording or otherwise,
without the prior permission of the
publisher.

Omslagillustratie voorzijde

**Roger Raveel / *Even terugschouwen* /
1980 / olieverf op doek / 195 x 145 cm /
Museum van Bommel van Dam / Venlo.**

Roger Raveel: Even terugschouwen

Inhoud

P 006

Omkijken en doorgaan

Ype Koopmans

P 014

1940-1955

tekeningen en schilderijen

P 050

Droom in droom langs de Leie

Charlotte Mutsaers

P 052

1955-1960

tekeningen en schilderijen

P 072
Silhouet van Raveel
Carel Blotkamp

P 084
1960-1970
tekeningen en schilderijen

P 112
**Hij zag de moderne wereld
het dorp binnenkomen**
Stefan Kuiper

P 124
1970-2010
tekeningen en schilderijen

P 160
Fotoverantwoording

Omkijken en doorgaan

Ype Koopmans

Met deze overzichtstentoonstelling van Roger Raveel en het begeleidende boek wordt een oude vriendschap in ere hersteld. De laatste tentoonstelling van Raveel in Arnhem vond in 1992 plaats. Ze was een overname - in afgeslankte vorm - van het Provinciaal Museum voor Moderne Kunst in Oostende. Getoond werd een selectie van zeventig werken uit de jaren tachtig. Het voorgaande decennium had de schilderkunst in de Lage Landen na een periode van ver-guizing nieuwe triomfen gevierd. Daarmee viel het werk van Raveel - na zijn eerste doorbraak omstreeks 1965 - opnieuw op zijn plaats.

In Arnhem volgden wij de Vlaamse meester aanvankelijk uit andere overwegin-gen. In 1980 werd door het museum de hand gelegd op het monumentale doek *De schilderijoptocht van 1978 te Machelen-aan-de-Leie* (pp. 136-137). Voor de toenmalige directeur Pierre Janssen was het zijn laatste grote museale aankoop. Het schilderij was voor Janssen door zijn herkenbare onderwerp een logisch vervolg op het beleid van zijn voorgangers in het museum, die zich vooral op de neorealistische schilderkunst uit de eerste helft van de vorige eeuw hadden gericht.

De verwerving van de *Schilderijoptocht* sprak boekdelen. Er werd een recordprijs betaald (59.000 gulden), niet alleen voor het museum maar ook voor een werk van Raveel. De aankoop werd tegenover de Commissie van Toezicht verantwoord door te wijzen op uiteenlopende figuratieve tendenties die sinds de jaren zestig opgang hadden gemaakt. Datzelfde jaar werd werk van Raveels Nederlandse geestverwant Reinier Lucassen, maar ook van contemporaine neorealisten als Herman Berserik, Walter Nobbe en Har Sanders aangekocht. Janssen en zijn conservator Toos van Kooten hadden tijdens een bezoek aan Machelen-aan-de-Leie het nog natte schilderij te zien gekregen en al voor de voltooiing hun belangstelling ervoor uitgesproken. Op ware grootte (twee bij vier meter) had Raveel een verbeelding geschilderd van een *tableau vivant* dat hij graag nog eens tot uitvoering zou brengen. Hij zou met een aantal collega's een processie willen houden waarin op stokken belangrijke schilderijen wer-den meegetorst. Zomaar een optocht. Op de vraag naar het waarom van een dergelijke tocht zouden de deelnemers het antwoord schuldig moeten blijven en dan ook niets anders zeggen dan: 'zomaar een optocht'.

Raveel was destijds zo hoogberoemd dat zijn werk doorgaans al voor de eerste expositie telefonisch aan de hand van de catalogus werd verkocht. Gelukkig kon er door Janssen een regeling worden getroffen met Emiel Veranneman in Kruishoutem, Raveels vertegenwoordiger in België, die het werk vanaf maart 1979 in consignatie had.

De *Schilderijoptocht* is een sleutelwerk gebleken. Er wordt ouder werk van Raveel zelf in de stoet megedragen, zoals de groengestreepte, gebogen tuinman met de emmer uit 1967 links op de achtergrond. Er wordt een schilderij van Mondriaan omhooggestoken en daarachteraan komt een Giotto. Raveel koos bewust voor deze schilderijen, want Giotto en Mondriaan worden door hem als uiterst belangrijk beschouwd en hebben veel voor zijn eigen ontwikke-ling betekend. Het monochrome witte vierkant rechts van het midden is een werk van Raveel zelf, getiteld *Witte leegte*. Het fungeert enerzijds als een

I

Visie op figuratie / van 15 maart t/m 20 mei
1986 in het Gemeentemuseum Arnhem.

schilderij in de optocht, maar is anderzijds de voor Raveel zo kenmerkende relativerende witte vlek midden op een doek, waarmee hij de begrippen 'figuratief' en 'abstract' als het ware ter discussie stelt. Het zal duidelijk zijn dat het schilderij als bruikleen aan het Raveelmuseum regelmatig naar Machelen-aan-de-Leie teruggaat.

II

In de keldergangen van Beervelde /
oktober 1966 / v.l.n.r. Raoul De Keyser, Roger
Raveel, Etienne Elias en Reinier Lucassen.

In Nederland vond Raveel meer weerklank dan in Vlaanderen - waar hij pas laat werd ontdekt. Contact met het noorden kreeg hij door Reinier Lucassen, die altijd een goede neus voor kwaliteit heeft gehad. Lucassen - amper 25 jaar oud - bezocht Raveel in 1964, tijdens een tussenstop onderweg naar de tentoonstelling *Visie 64* in Kortrijk, met werk van een nieuwe generatie kunstenaars uit België en Nederland die na la Jeune Peinture Belge en Cobra was opgestaan. Hij heeft Raveel nadien aan verschillende van zijn landgenoten voorgesteld en zou hem ook met Eva Bendien, de eigenaresse van de Amsterdamse Galerie Espace, in contact brengen. Ze zou tot haar overlijden in 2000 Raveels vaste vertegenwoordiger in Nederland blijven. Daardoor zijn tal van werken in Nederlandse particuliere en openbare verzamelingen terechtgekomen. In 1966 kreeg Raveel de opdracht om in de kelders van Kasteel Beervelde bij Gent een reeks wandschilderingen aan te brengen. Hij werd daarbij geassisteerd door drie jongere collega's, onder wie naast zijn landgenoten Etienne Elias en Raoul De Keyser ook Lucassen. Tijdens de jaarwisseling 1966-1967 was het Beervelde-project aanleiding voor een groepstentoonstelling in het Groninger Museum, getiteld *Drie Vlaamse schilders*. Lucassen die daar nog onlangs had geëxposeerd deed namelijk niet mee.

Na afloop van de tentoonstelling introduceerde de dichter Roland Jooris in het neo-avant-gardistische *Museumjournaal* het begrip 'Nieuwe Visie'. Hij schoof daarmee Raveel als sleutelfiguur van de nieuwste ontwikkelingen naar voren: 'Laten we zeggen dat deze nieuwe visie voor het eerst duidelijk en in groepsverband vorm kreeg te Beervelde in Vlaanderen, om vervolgens in het Groninger Museum boven de doopvont te worden gehouden.' En iets verder: 'Het spontaan meewerken van deze jonge generatie met de opzet van Raveel steunt op een ongecompliceerde erkenning van zijn enorm belang voor de nieuwe schilderkunst in de Nederlanden. En het is inderdaad zo. Na Cobra heeft men op Raveel moeten wachten om opnieuw een krachtig en verfrissend geluid uit de Nederlanden te vernemen.'

In de 'Noordelijke Nederlanden' was er een voorkeur voor 'Nieuwe Figuratie', als globale aanduiding voor werk dat weliswaar figuratief was maar zonder de illusie van een nabootsing van de werkelijkheid te geven. Zij beschreef een tendens in de schilderkunst waarbij de nadruk was komen te liggen op het

III

Roger Raveel in gesprek met Jan Sierhuis en Francesca Blom tijdens de opening van zijn overzichtstentoonstelling het Stedelijk Museum in Amsterdam op 16 maart 1974.

'herkenbare verfding' en begrippen als 'abstract' of 'figuratief' in feite niets meer betekenden. De term 'Nieuwe Visie' is in onze contreien nooit aangeslagen. Hij werd waarschijnlijk teveel met Raveel geassocieerd, bij wie hij met terugwerkende kracht voor de eigen ontwikkeling vanaf het eind van de jaren veertig op de lippen bestorven lag.

In 1968 stond Raveel, op voorstel van Jean Leering van het Van Abbemuseum, op Documenta 4 in Kassel. Hij exposeerde hier het vanwege levend gevogelte omstreden *Neerhof met duif* uit 1962-1963 (p. 81). Vanaf dat moment kreeg

Raveel verschillende museale solotentoonstellingen in ons land, waaronder een retrospectief dat in 1969 Amersfoort, Enschede, Groningen, Haarlem en 's-Hertogenbosch aandeed. Datzelfde jaar kwam Raveel voor het eerst met de Amsterdamse drukker Piet Clement in contact, die sindsdien het merendeel van zijn grafische werk in productie zou brengen en verspreiden. Het jaar 1974 was met een grote overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam een voorlopig volgend hoogtepunt.

IV

Visie op figuratie / van 15 maart t/m 20 mei
1986 in het Gemeentemuseum Arnhem.

De eerste Raveel-tentoonstelling in Arnhem vond eind 1980 plaats, naar aanleiding van de al genoemde aankoop van *De schilderijenoptocht van 1978 te Machelen-aan-de-Leie*. Hiervoor werd een vorm gekozen waarin de nieuwe aanwinst centraal stond. Met circa twintig doeken werd een beeld geschetst van Raveels ontwikkeling sinds halverwege de jaren vijftig.

Vanaf 1982 werd het werk van Raveel in Arnhem onder directie van Liesbeth Brandt Corstius als uitgangspunt genomen voor een toegespitst verzamel- en aankoopbeleid. De *Schilderijenoptocht* werd beschouwd als een verbindende schakel tussen de actualiteit en de bekende collectie vooroorlogse neorealisten. De opzet was om onder de ruime mantel van Nieuwe Figuratie meer consequent werken van Raveel, Lucassen en Alphons Freijmuth te gaan verzamelen en daar ook Arnhemse kunstenaars als Ad Gerritsen en Klaas Gubbels bij te betrekken.

De nieuwe conservator Anneke Oele nam voor de inhoudelijke uitwerking contact op met haar voormalige hoogleraar Hans Locher van het Kunsthistorisch Instituut in Groningen. In 1984-1985 werkten zij samen met een groep doctoraal-

studenten aan de voorbereiding van een tentoonstelling over Raveel en zijn Vlaamse en Nederlandse connecties. Ze zou worden geconcentreerd op werk vanaf 1960, om met de eigen *Schilderijenoptocht* als uitsmijter eind jaren zeventig te besluiten.

Destijds kon al worden geconstateerd dat de kunstenaars die in het onderzoek werden betrokken een tijdlang een gemeenschappelijk standpunt hadden ingenomen, maar ook dat er soms sprake was van epigonisme en anderzijds van verschillen die met de jaren alleen maar groter waren geworden. Desondanks was het de bedoeling dat bij de tentoonstelling het standaardwerk *Nieuwe Figuratie* zou verschijnen, waarin Vlaamse en Nederlandse experts vanuit verschillende invalshoek hun licht over de nieuw-figuratieve beweging zouden doen schijnen.

Uiteindelijk ging het boek niet door. Er waren tegenwerpingen van auteurs, maar belangrijker was dat Raveel zich niet met het plan kon verenigen. Hij had begrepen dat het gaan zou om een tentoonstelling over de Nieuwe Visie en haar gevolgen voor de evolutie van de moderne schilderkunst in het Nederlandse taalgebied. Kennelijk was de indruk gewekt dat in Arnhem iets essentieels zou worden rechtgezet. In de grote overzichtstentoonstelling *De Nederlandse identiteit in de kunst na 1945* in het Stedelijk Museum Amsterdam in 1984 was deze invloed ook al buiten beschouwing gebleven, terwijl de rol van Raveel en de Nieuwe Visie in de gelijknamige publicatie naar een voetnoot was verbannen.

Er zat voor het museum niets anders op dan zich naar de omstandigheden te schikken. Nadat de tentoonstelling op 14 maart 1986 alsnog werd geopend, ging zij begin juni door naar het Dordrechts Museum. In plaats van het boek kwam er een eenvoudige catalogus, die in eigen beheer werd uitgegeven. Een compromis was de nieuwe titel *Visie op figuratie* en verder kreeg de tentoonstelling een historisch deel waarin werken uit de periode tot omstreeks de *Schilderijenoptocht* - van de Vlamingen Raveel, Elias en Yvan Theys en hun Nederlandse kompanen Freijmuth en Lucassen - in thematische relatie werden getoond. De tentoonstelling eindigde met afzonderlijke expositie van het meer recente werk van de deelnemers.

Inmiddels een kwarteeuw later kan worden vastgesteld dat er sinds *Visie op figuratie* van een samenwerkingsverband - voor zover dat ooit bestaan heeft - weinig meer werd vernomen. Enkele betrokkenen zijn inmiddels overleden terwijl andere op geheel eigen wijze in de vaart der volkeren zijn meegegaan. Raveel ging voort op de door hem ingeslagen weg. Het woord 'rusten' komt in zijn vocabulaire niet voor. Deze zomer bereikte hij de eerbiedwaardige leeftijd van negentig. Hoogste tijd voor een tussenstand met aandacht voor een oeuvre dat inmiddels meer dan zeven decennia schilderen en tekenen omvat.

De tentoonstelling *Roger Raveel: 'Even terugschouwen'* en deze gelijknamige publicatie zouden niet tot stand zijn gekomen zonder de hulp van velen, van wie in het bijzonder Roger Raveel en zijn muze Marleen De Muer genoemd moeten worden.

Dat deze publicatie in deze vorm kon verschijnen, danken wij vooral aan het enthousiasme van Hans van de Willige van WBOOKS. Dat zij zo mooi is geworden aan onze vormgever Erlend Schenk. Het gedicht 'Droom in droom langs de Leie' is een persoonlijke attentie van Charlotte Mutsaers, nog vanwege de negentigste verjaardag van Raveel.

Voorafgaand aan dit project heb ik een aantal malen met mijn leermeester Carel Blotkamp gesproken, van wie ik wist dat hij belangstelling heeft voor het werk van Raveel. Blotkamp heeft verschillende ideeën over de opzet en samenstelling aangereikt. De bijzondere nadruk op het getekende oeuvre en de speciale aandacht daarbij voor het werk van omstreeks 1955-1965 is een van de meest aanwijsbare gevolgen daarvan. Samen met hem heb ik de eerste selectie van de tekeningen gemaakt. Hij was bovendien bereid om een geschreven bijdrage te leveren, waarin hij in zijn bekende zorgvuldige stijl een verrassend beeld geeft van het werk van Raveel. Ook suggereerde hij om als coauteur Stefan Kuiper te benaderen, die ik dank voor zijn journalistieke profielschets. Het idee om weer eens een overzichtstentoonstelling te maken kwam van John Albert Jansen.

Een belangrijke adviserende rol was weggelegd voor Raveels privésecretaris Octave Scheire en voor directeur Piet Coessens van het Roger Raveelmuseum in Machelen-aan-de-Leie. Zij kennen het werk uiteraard veel beter dan wij en we zijn hen veel dank verschuldigd. Hetzelfde geldt voor andere leden van Raveels hofhouding, van wie Luc Levrau en Tom Jooris met name genoemd moeten worden. Ze zijn het museum en onze onderzoeksassistente Anouk Heesbeen steeds zeer ter wille geweest bij speurtochten en fotobestellingen. Galerie Wansink in Maastricht en de veilinghuizen Christie's Amsterdam en Sotheby's Amsterdam waren behulpzaam bij het achterhalen van particuliere verzamelaars. Het opsporen van werk werd daarbij aanmerkelijk versneld dankzij de medewerking van Marceline Dibbits-Noordhoek Hegt en Mabel Hoogendonk (namens Galerie Espace) en Lidy Visser (van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag). We hebben veel gezien het afgelopen jaar. Helaas kunnen we niet iedereen bedanken en helaas kunnen we niet alles tonen. Onze erkentelijkheid is er niet minder om.

1940/1955

1 *Leiegezicht met kerk van Machelen-aan-de-Leie* / 1941 /

olieverf op karton / 48,5 x 56,5 cm /

Roger Raveelmuseum / Machelen-aan-de-Leie (Collectie Vlaamse Gemeenschap)

2 *Grazende koe* / 1941 /

olieverf op karton / 40 x 46 cm /

Roger Raveelmuseum / Machelen-aan-de-Leie (Collectie Vlaamse Gemeenschap)

3 *De schilder spreekt* / 1946 /
olieverf op doek (marouflage) / 34,5 x 27 cm /
Roger Raveelmuseum / Machelen-aan-de-Leie